

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація

У статті проаналізовано основні підходи до розуміння Я-концепції особистості та визначено її структурно-змістові характеристики.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, самосвідомість, самооцінка, самоефектовність

Summary

The article analyzes the main approaches to understanding the self-concept of personality and defines its structural and semantic characteristics.

Keywords: I-concept, I-image, self-awareness, self-esteem, self-efficacy

Складність проблеми у визначенні Я-концепції підкреслюється багатьма дослідниками. Суть її в занадто загальному характері того, що ми визначаємо як «Я». Практично всі дослідники наголошують на відсутності єдиного підходу до вивчення Я – концепції, визначення її сутності, змісту цього поняття, виділення структурних компонентів, обґрунтування рівнів розвитку, що, як зазначає Р. Каламаж, «...часто проявляється в ототожненні понять «самосвідомість» і «Я-концепція», «Я - образ» і «Я-концепція», «самооцінка» і «Я-концепція», «самість» і «Я - концепція», «Я», «Его» і «Я-концепція» [5].

Про надзвичайну строкатість термінології у цій сфері говорить В. Пушкар, вважаючи, що часто для позначення одного й того ж поняття у теоретико-експериментальних дослідженнях Я-концепції використовуються різні терміни або, навпаки, різні за змістом явища позначаються одним терміном [7]. Дослідниця вказує, що «...до нашого часу категоріальний статус поняття «Я» – одного з фундаментальних філософсько-психологічних понять – залишається недостатньо чітко визначеним. Такі терміни, як «замість», «ідентичність»,

«его», «образ себе», «ставлення до себе», «самооцінка», «образ Я», «самосвідомість», «Я-концепція», «Я-система», «уявлення про себе», «Я-уявлення», «Я-репрезентація», «Я-схема», «Я-маска» тощо, вживаються в найрізноманітніших значеннях» [7].

Найбільша термінологічна плутанина спостерігається у наукових джерелах стосовно вживання понять Я-концепція та Я-образ. Розглядаючи «Я-концепцію» чи «Я-образ» як продукт діяльності самосвідомості, дослідники по-різному підходять до їх визначення й розуміння характеру співвідношення між ними.

На думку В.Століна «Я-образ» та «Я-концепція» не є повністю синонімічними термінами, дослідник вважає, що зміст «Я-концепції» складають знання, накопичені людиною упродовж життя в процесі самопізнання. Проте самій людині знання про себе не є байдужими, тому зміст таких знань стає об'єктом її емоцій, оцінок, а також предметом її більш-менш стійкого самоставлення. Дослідник вважає, що Я-концепція є складовою частиною афективно-когнітивної структури особистості і «обслуговує як внутріособистісні процеси, так і міжособову взаємодію [9, с.186].

Як вважає Л.Співак, проблему співвідношення між поняттями «Я-концепція» та «Я-образ» можна вирішити, звернувшись до змістовного наповнення самих понять «концепція» та «образ». Термін «концепція», що в перекладі з латинської означає розуміння, система, вказує на певний спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, конструктивний принцип різноманітних видів діяльності, а «образ» розглядається як результат та ідеальна форма відображення предметів та явищ матеріального світу в свідомості людини. На чуттєвому рівні пізнання під «образом» розуміють відчуття, сприймання, уявлення. На основі такого аналізу змісту понять «концепція» та «образ», дослідниця робить висновок, що «...поняття «концепція», яке трактується як система, є значно ширшим і фундаментальнішим за поняття «образ», що вказує, зокрема, на самі уявлення.

Тому «концепція» як система охоплює і уявлення, і їх оцінку, і поведінкову реакцію, що зумовлено цими уявленнями разом з їх оцінкою [8].

І. Андрійчук розглядає «Я-концепцію» як відносно стабільну, більш чи менш усвідомлену, таку, що переживається як неповторна, систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. При цьому «Образ Я» визначається лише як когнітивна складова «Я-концепції». О. Васильченко визначає «Я-концепцію» як поліфункціональну систему, яка може бути представлена як набір когнітивних репрезентацій самості, що формують дві підсистеми – соціальну і особистісну ідентичності. «Я-концепція» не є тотожною поняттю «Я-образ», але не достатньо визначає зміст останнього. Водночас, в працях багатьох українських дослідників поняття Я-концепція і Я-образ ототожнюються, або розглядаються як синонімічні (Н.Тавровецька, С.Кузікова, Я.Мацегора).

Така різноманітність підходів до розуміння Я-концепції особистості зумовила значну кількість визначень цього поняття. Зокрема, в сучасній психології Я-концепція розглядається як природно-генетичне джерело усіх психофізичних, психофізіологічних, психічних процесів, станів та властивостей особистості (О.Гуменюк); як системне інтегральне психічне утворення, що реалізується практично в усіх сферах функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності (Г.Костюк, С.Максименко Т.Титаренко); як механізм забезпечення її ідентичності при зміні станів розвитку, взаємодії особистості із світом (Роджерс, Майерс); як джерело активності, ініціації енергії і як основа різноманітних рівнів психічної організації, що дозволяє розглядати образ Я як епіцентр особистісної системи (Бернс, І. Кон); О. Петровський, М. Ярошевський вважають, що Я-концепція включена в структуру особистості і як вершинне утворення особистості резонує із самою сутністю людини, з її самістю, духовністю.

Водночас, як зазначає Н.Бамбурак, у вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі існує велика різноманітність концепцій щодо вивчення проблеми Я, а саме: інтроспективні (характеризують розмежування

«Я» та самосвідомості), психоаналітичні (зорієнтовані на з'ясування неусвідомленої мотивації), персонологічні, трансперсональні та онтологічні (зазначають роботу з особистісними переживаннями, почуттями та стосунками), поведінкові та когнітивні (розкривають раціоналістичний зміст психічної діяльності), інтеракціоністичні, функціональні та гуманістичні (вказують на те, що Я-концепція особистості виникає в процесі соціальної взаємодії як обов'язків і завжди унікальний результат психічного розвитку, як відносно стійке та самостійне набуття, що накладає відбиток на всі життєві прояви людини з самого дитинства і до глибокої старості) [1].

Н. Бамбурак виокремлює дві базові позиції у дослідженні проблеми образу «Я»: взаємозв'язок теорій особистості з самосвідомістю (Л. Божович, І. Кон, Т. Єрмолова, В. Столін, І. Чеснокова, В. Ядов та ін.) і розгляд Я-концепції як результату розвитку самосвідомості в онтогенезі, а саме обґрунтування складових, модальностей Я від емпіричного, феноменологічного до змістовно-логічного аналізу (М. Розенберг, К. Роджерс, Р. Бернс, Ч. Кулі, Дж. Мід, Е. Еріксон, В. Петровський, Т. Яценко, З. Карпенко, В. Джемс, Л. Терлецька, В. Юрченко, Т. Шибутані та ін.) [1].

Вперше проблема «Я-концепції» як особливого психічного утворення в структурі самосвідомості була виокремлена й охарактеризована В. Джеймсом. Вчений розглядав особистість як об'єднувальну цілісність, яка формується під час постійної взаємодії інстинктів, звичок та її власного вибору. Особистісна неперервність якраз і є основою для усвідомлення «Я» цієї особистості, творчою «Я-тотожністю». Таке глобальне, особистісне «Я» (Self) В. Джеймс розглядав як подвійне утворення, в якому водночас поєднуються «Я-що усвідомлює» («чисте «Я» – чистий досвід») і «Я-як об'єкт» – (досвідне «Я» – зміст цього досвіду) [4, с.101].

Один із аспектів «Я», а саме – усвідомлення людиною своєї самоефективності, став стержневим для побудови соціально-когнітивної концепції А. Бандури і У. Мішела, які, на відміну від представників радикального біхевіоризму, вважали, що когнітивні процеси обов'язково

повинні вивчатися за допомогою конкретизованих самозвітів, які одержані у вільних від зовнішньої оцінки умовах. Самоефективність дослідники розглядали як уявлення людини про свої здібності успішно діяти в конкретних ситуаціях [2]. Ідеї суб'єктної ефективності і впевненості в суб'єктній ефективності лягли в основу запропонованої А. Бандурою когнітивної системи, що відома як система самоефективності, або впевненості у самоефективності, яку особа може перенести на іншу поведінку, що приведе до бажаних нею результатів [2]. Впевненість у самоефективності є важливим каузальним фактором, який спрямовує поведінку в різноманітних сферах діяльності людини.

На відміну від біхевіоризму, представники психоаналітичного напрямку виокремлюють «Я» як частину особистості, яка координує (узгоджує) вимоги соціуму й потаємні бажання, інстинкти, задоволення яких сприяє досягненню рівноваги. У психоаналітичній концепції З. Фрейда свідомість і самосвідомість постають як певна сфера життя, відмінна від несвідомого.

Представники гуманістичної психології (Р. Бернс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші), на відміну від біхевіористів і фрейдистів, прагнули до розгляду цілісного людського «Я» і його особистісного самовизначення в мікросоціумі.

Подальший розвиток теорії «Я-концепції» здійснювався в напрямі уніфікації концептуально-термінологічного апарату для опису змісту «Я-концепції» і пошуків надійних емпіричних референтів для її вимірювання. Зокрема, Р. Бернс спробував впорядкувати термінологію, через яку характеризується Я-концепція, висновки цього вченого мають основоположне значення для розуміння нами структурно-змістових особливостей Я-концепції особистості. Визначаючи Я-концепцію як сукупність, або структуру установок індивіда на самого себе, Р. Бернс запропонував розглядати модель Я-концепції як ієрархічну структуру, на вершині якої знаходиться «глобальна Я-концепція, куди входять різноманітні межі індивідуальної самосвідомості», а за нею містяться два елементи, які виокремлені У. Джеймсом: «Я» – що усвідомлює

(процес) і «Я» – як об'єкт (зміст). З них дослідник виводить самооцінку або прийняття себе і образ «Я». Як відзначає Р. Бернс, три головні елементи установки можна конкретизувати таким чином:

1) когнітивна складова установки – образ Я – уявлення індивіда про самого себе, набір характеристик, якими, як йому здається, він володіє. Ці переконання можуть мати різну значущість для індивіда. Ця ієрархія не постійна і може змінюватися в залежності від контексту або з плином часу. Поєднання і значущість характеристик на той чи інший момент значною мірою обумовлюють установки індивіда, його очікування щодо себе. Поряд з іншим, когнітивна компонента Я-концепції представлена у свідомості індивіда у вигляді соціальних ролей і статусів;

2) емоційно-оцінна складова – самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу Я можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або осудом. Важливу роль у формуванні цієї оцінки відіграють: співвіднесення уявлень про себе з «Ідеальним Я»; співвіднесення уявлень про себе з соціальними очікуваннями; оцінка ефективності своєї діяльності з позиції своєї ідентичності;

3) потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть бути викликані синтезом образу Я і самооцінкою [3, с.10].

Отже, Я-концепція особистості може бути представлена як когнітивна система, що виконує функцію регуляції поведінки у відповідних умовах. Водночас, на відміну від ситуативних «образів Я», «Я-концепція» є відносно стійкою, більш чи менш усвідомленою системою уявлень індивіда про самого себе. Вона створює в людини відчуття власної постійної визначеності, самототожності; на її основі індивід будує свою взаємодію з іншим людьми. Тому, «образи Я» виступають як окремі види суб'єктивного знання про себе, або елементи цілісної «Я-концепції» [3].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бамбурак Н. М. Поняття «Я-концепції» особистості у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі [Електронний ресурс] / Н. М. Бамбурак // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України – 2009. – № XI, ч. 6. – С. 12–20. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2009_11
2. Бандура, А. Теория социального научения / А. Бандура – СПб.: Евразия, 2000. – 320с.
3. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы / Р. Бернс // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2006. – С. 133-211.
4. Джеймс У. Психология / Уильям Джеймс. – М. : Гаудеамус : Акад. проект, 2011. – 316 с
5. Каламаж Р. Теоретичні аспекти визначення поняття «Я-концепція» [Електронний ресурс] / Р. Каламаж // Нова педагогічна думка. – 2011. – № 4. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_4
6. Кузікова С.Б., Корекція Я-концепції як умова подолання конфліктності у підлітків: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 20 с.
7. Пушкар В. А. «Я» образи у структурі «Я»-концепції особистості – співвідношення понять у психології [Електронний ресурс] / В. А. Пушкар // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : збірник наукових праць. – 2011. – № 94. – Т. 2. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2011_94/Push.pdf
8. Співак Л. М. Діагностика і корекція «Я-концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: навч. посібн., 2-ге вид. - К.: Каравела, 2011.
9. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.

Відомості про автора

Дудник Оксана Андріївна – викладач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

тел. 0936457878 oksiddem05@gmail.com ;

сертифікат – НІ ;

про конференцію дізналась з інформації наукового відділу УДПУ імені Павла Тичини та від від колег;